

NEKAJ MISLI O ZGODOVINSKIH SPOMENIKIH IN NJIHOVEM VARSTVU

Maja Žvanut

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

POVZETEK

Članek obravnava pojem zgodovinskih spomenikov, ki združuje zelo raznolike objekte kot vir za poznavanje in spoznavanje nacionalne zgodovine. Govori o merilih, ki določajo, kateri spomenik je zgodovinski, o problemu evidence in dokumentiranja ter o tem, kakšen je njihov položaj v današnjem času.

SOME THOUGHTS ABOUT HISTORICAL MONUMENTS AND THEIR CONSERVATION

The article discusses the term of historical monuments which relates very heterogeneous objects as sources of knowledge and perception of the national history. It deals with measures that determine which monument is a historical one, with the problem of evidence and documentation and what their present-day situation is like.

Seznam kulturnih spomenikov Slovenije prve kategorije vsebuje tri vrste zgodovinskih spomenikov: a) spomenike delavskega gibanja in ljudske revolucije, b) spomenike pomembnih ljudi, c) spomeniške knjižnice. Ne glede na to, da so se avtorji zavedali nedorečenosti take delitve, je ta vendarle značilen odsev stanja v slovenskem spomeniškem varstvu, ki že desetletja vrednoti spomenike zvečine po umetnostnozgodovinskih kriterijih. Po vojni so dobili besedo še arheologi, etnologi in arhitekti, ki so prevzeli v obdelavo vsak svojo skupino spomenikov, razporejenih po merilih, ki niso vedno logična. Tako smo dobili kategorije umetnostnih, etnoloških, tehničnih in arhitekturnih spomenikov in v te predalčke je bilo mogoče prav lepo uvrstiti večino spomenikov. Nekaj pa jih nekako ni spadalo ne sem ne tja, zato smo jih, skupaj s »spomeniki NOB in ljudske revolucije«, ki so kdove zakaj posebna kategorija, stlačili pod naslov »zgodovinski spomeniki«.

Vsiljuje se torej misel, naj z zgodovinskimi kriteriji ocenjujemo in vrednotimo le spomenike NOB, rojstne hiše slavnih mož in zaščitene knjižnice, ostalo naj se vrednoti predvsem po arheoloških, etnoloških in umetnostnozgodovinsko-estetskih kriterijih, zgodovina pa naj bo le občasna pomočnica. Ta delitev po strokah je bila nemara kdaj praktična, danes pa je popolnoma zastarela, seveda ne v tem pomenu, da bi moral biti vsak konservator strokovnjak za vse spomenike, napak pa je, če se zabubi v »svoje« spomenike in jih vidi le skozi očala svoje stroke. Čas je, da začnemo vrednotiti celotno kulturno dediščino tudi s stališča nacionalne zgodovine, kar bo gotovo povzročilo prevrednotenje nekaterih spomenikov.

Spomenike vrednotimo po njihovem zgodovinskem, umetniškem in znanstvenem pomenu, vsi po vrsti pa so vir za zgodovino svojega časa: za priselje-

vanje in preseljevanje ljudstev in narodov, za politično in upravno ureditev, za razvoj družbe in prava, za umetnostne in verske tokove, za razvoj gospodarstva, prometa, tehnike, za kulturni razvoj naroda itd. Če hočemo do kraja spoznati spomenik in kar najbolj izkoristiti njegovo sporočilnost, ga mora obravnavati skupina strokovnjakov s humanistično in tehnično izobrazbo. Časi ljubiteljskega varovanja najlepših spomenikov so minili, naša doba hoče natančno vedeti, *zakaj* spomenik ohraniti in varovati in kakšnemu namenu naj služi.

Če se sedaj vrnemo k v praksi še vedno veljavni skupini zgodovinskih spomenikov, ki, kot rečeno, niso ne arheološki, ne etnološki, ne umetnostni ali arhitekturni, ugotovimo, da gre za silno pisano zmes preostankov iz preteklosti: že omenjene spomenike iz časa NOB, zaščitene knjižnice in domove znamenitih Slovencev, poleg njih pa še za ostanke vojn iz prejšnjih dob (vojaška pokopališča in grobovi, nagrobniki in figuralni spomeniki, utrdbe, sklop ostankov soške fronte), najrazličnejše napise na raznih lokacijah, spomenike ali znamenja, postavljena v spomin na kak dogodek ali za zaznamovanje zgodovinskega prostora (obisk vladarja, komunalna dela, tabori), ostanke starih teritorialnih ureditev (obmejni objekti, mejniki), poleg domov pomembnih Slovencev in oseb tujega rodu, pomembnih za našo zgodovino, tudi za njihove grobove in spomenike ter druge iz zgodovinskih razlogov pomembne nagrobnike in plošče po cerkvah in gradovih pa še za najrazličnejše zgodovinske pomembne objekte (gledališča, čitalnice, konference) in prostore (tabori, kraji sojenja).

Pri zgodovinskih spomenikih naj bi bil torej najpomembnejši kriterij njihova zgodovinska vrednost. Ker je velika večina teh spomenikov, razen spomenikov revoluciji, redkih, dostikrat edinstvenih, odpadejo kriteriji starosti, oblikovne vrednosti in ohranjenosti. Ohraniti in varovati jih moramo, ker so pomemben vir za zgodovino našega naroda in prostora, kjer živi. Njihov največji sovražnik je dejstvo, da so dostikrat zelo neugledni ali jih sploh ni v naši zavesti, zakaj povprečen Slovenec nima dosti smisla za našo starejšo zgodovino, še manj pa ve o njej. Spomeniško varstvo se je doslej z njimi — tu so spet izjema spomeniki NOB — ukvarjalo bolj ali manj naključno, po potrebi, za njihovo sistematično obravnavo ni imelo ne časa ne ljudi.

Razmeroma najmanj ogroženih je petero spomeniško zaščitene knjižnic: v strokovnih krogih so znane, proučene in imajo skrbne varuhe, ki poznajo njihovo vrednost. Spomeniško so zaščitene zato, ker so se ohranile kot enoten fond in celo v prvotnem okolju, ki ga je dalj časa ustvarjal posameznik ali ustanova. Pri njihovem vrednotenju že po tradiciji sodeluje več strok, naloga spomeniške službe pa je, da jih čim popolneje dokumentira, se pravi sporoči stanje in obseg knjižnega fonda in morebiti objekta, v katerem je nameščen (lastništvo, topografski opis, fotografije, stopnja ohranjenosti in ogroženosti, popoln seznam knjižnega fonda, zgodovinski podatki in literatura, akti o zavarovanju).

Rojstne hiše, hiše, delovne in spominske sobe znamenitih Slovencev in za našo zgodovino pomembnih oseb tujega rodu so videti enotna kategorija, v praksi pa se nam reševanje njihove problematike kaže kot vrsta improvizacij. Spomeniška služba skoraj praviloma ni pobudnik za obnovo in opremo teh objektov, navadno so to razna društva in krajevni dejavniki, ki imajo največ smisla za postavljanje plošč in spomenikov, in potem se zgodi, da dobijo z leti

te plošče in spomeniki značaj spomenika, resnični zgodovinski spomenik, objekt sam pa se preziduje. Ker je iluzorno misliti, da bi lahko v bližnji prihodnosti uredili položaj vseh takih objektov, bi se morala spomeniška služba bolj zavzeti za to, da bi jih vsaj evidentirala in dokumentirala stanje, v kakršnem so.

Težave nastopijo gotovo že pri merilih. Kdo je sploh znamenit Slovenec? Zdi se, da je to še najbolj razjasnjeno pri literatih, politikih, umetnikih in tistih pionirskih tehničnih znanosti, ki so nam v zavesti še iz šolskih knjig. Pred leti so nekatera strokovna društva poslala takratnemu zavodu za spomeniško varstvo sezname zaslužnih predstavnikov njihovih strok, ki bi si zaslužili spominsko ploščo. Te sezname bi bilo treba dopolniti še z drugimi strokami, evidentirati in dokumentirati (po možnosti pa tudi varovati) objekte, ki so povezani z njimi, pa tudi njihove grobove.

Teh grobov spomeniška služba ni nikoli sistematično iskala, na dnevni red so prihajali le tu in tam. Tudi z večjimi grobnimi kompleksi se mačehovsko ravna, da ne govorimo o največjem »zbiralniku« grobov pomembnih Slovencev, ljubljanskih Žalah, ki sploh še niso dokumentirane, tako z zgodovinskega kot z umetnostnega stališča. Pri vojaških pokopališčih in grobovih iz obeh svetovnih in vseh prejšnjih vojn naj bi bilo vse jasno: njihov status je pravno opredeljen, skrb za evidenco pa je prevzel Republiški komite za vprašanja borcev NOV in vojaških invalidov in dela se je lotil sistematično. Vzdrževanje grobišč iz druge svetovne vojne je urejeno, hud problem pa pomenijo zanemarjena grobišča na območju soške fronte: ureditev teh nekdanjih vzdrževanih in dostikrat velikih kompleksov je draga, vendar bo z njimi treba nekaj narediti. Pri ureditvi ne bi smelo biti dvomov: če že obnavljamo tako pokopališče, potem mora ohraniti prvotni obseg in videz, ostati mora dokument svojega časa.

Soška fronta je pustila na naših tleh še obilico drugih sledov in objektov, ki jim naš čas ni prijazen. Ti ostanki so prvovrsten spomenik za zgodovino Evrope in Slovencev, pravilno odbrani in prezentirani pa bi bili poleg drugega tudi imenitna turistična atrakcija.

Nekoliko bolj zamotano je vprašanje zgodovinskih javnih spomenikov, med katere uvrščam tudi spomenike revoluciji. V praksi enotno obravnavano kategorijo spomenikov delavskega gibanja in NOB namreč sestavljata dve vrsti nikakor ne enako pomembnih spomenikov: a) spomeniki revolucije, ki so pravi zgodovinski spomeniki (vsi tisti objekti ali prostori, ki so se ohranili v prvotni obliki — tiskarne, bolnišnice, najrazličnejši bunkerji, napisi, objekti ali prostori konferenc, zborovanj, bitk ali ustanovitev enot, prehodi čez komunikacije, taborišča, mesta streljanj talcev, okupatorjevi zapori itd.), in b) spomeniki revoluciji, postavljeni po vojni v spomin na kak dogodek ali v počastitev žrtev, ki imajo značaj javnega spomenika. Javni spomeniki iz prejšnjih dob, posebno tisti likovno kvalitetnejši, veljajo za »umetnostne« spomenike, čeprav je bil vzrok, da so jih postavili, največkrat kakšen zgodovinski dogodek. Nagibi za postavitve in funkcija javnih spomenikov iz preteklih in polpretekle dobe, ki traja še v naš čas, so torej enaki ali podobni, kontinuiteto med njimi pa pomeni Plečnikova šola, ki je pojmovala spomenik revoluciji izrazito kot znamenje, spomin na nesrečen dogodek. Zatorej bi kazalo prenehati s prakso, da starejše javne spomenike ocenjujemo le po oblikovnih, umetnostnozgodovinskih kriterijih, spomenike revoluciji pa izključno skozi očala zgodovine.

Kar zadeva zgodovinske spomenike iz časa NOB, pa je paradoks, da so prav ti najbolj ogroženi. Medtem ko so spomeniki revoluciji kot okras naselij nedotakljivi in se navadno vzdržujejo, so spomeniki revolucije, ki jih začejamo pravilno vrednotiti šele v zadnjem času, venomer na udaru. Mnogo jih je v prvih časih po vojni zaradi nevednosti izginilo ali so bili »polepšani«, nekateri pa so stalno ogroženi in mora spomeniška služba vedno znova dokazovati njihovo vrednost.

Pri tem kratkem pregledu nam ostane še vrsta večjih ali manjših objektov, pomembnih za narodno zgodovino, ki jih je težko uvrstiti v katero izmed večjih skupin. Zanje velja, da jih je treba po večini šele poiskati in dokumentirati, po možnosti pa tudi ohraniti. Zgodovinar vidi tu obilo možnosti za prezentacijo: v takih objektih bi lahko predstavili posamezen zgodovinski dogodek, dobo ali človeka (hiša v različnih dobah, mestna uprava, vaška samouprava in sodstvo, čitalnica itd.). Možnosti, kot rečeno, ne manjka, vendar bi se moralo najprej nekaj v temeljih spremeniti: spomeniška služba ne bi smela več samo gasiti požarov in reševati izpod bagrov, pri reševanju spomeniške problematike bi morala pokazati več lastne pobude.